

Inimene hingeöös

Karl Muru

■ “Ah, ma teadsin juba noorelt: / raheroosk mu rapsab toorelt / ja ma kukun valmimata / kõrgelt elupuust.” Neid Heiti Talviku värsse luuletusest “Pohmeluslikke mõtisklusi” võib tagantjärele tarkus kiusata võtma endelistena. Ärev oli ju 1920-ndate aastate lõppki, kui need luuletaja hingeummikut väljendavad värsid sündisid, aga suurest inimsoohämarusest ei võinud siis veel olla aimu. Kuid kümmekonna aasta pärast see tuli ning tõi kaasa kannatusi ja hukku enneolematult paljudele eestlastelegi.

Siin püüame peamiselt Eesti Riigiarhiivi Filiaalis säilitatava toimiku¹ põhjal anda põgusa ettekujutuse Heiti Talviku Kolgata teekonnast. See algas 1945. aasta kevadel, kui sõda oli korduvalt üle Eesti käinud ja aastakümneiks kestma jäänud teine Nõukogude okupatsioon hakkas kõige muu kõrval jälitama ning taga kiusama rahvuslikult mõtlevat intelligentsi.

Üliõpilasseltsi “Veljesto” kuulunud haritlasi jahtis paranoiline nõukogulik nuhkimissüsteem silmanähtava agarusega. Taotluse arreteerida Heiti Talvik – ametlikes dokumentides Talviken – algatas Tartu sovetlik julgeolekuteenistus 25. aprillil 1945. 10. mail kinnitas selle otsuse tollane siseasjade rahvakomissar Boris Kumm ja oma nõusoleku andis kompartei esimene sekretär Nikolai Karotamm. 11. mail sanktsioneeris arreteerimiskäsu NKVD sõjaväeprokurör Bõkov.

Talvikute korter Narva maantee 122 oli 1944. aasta suviste sõjasündmuste ajal rüüstatud, muu hulgas läks siis kaotsi ka Talviku sõpruskonnas kuulunud “pruun batsill”, nahkkaantega klade arvukate väljakirjutistega, mis aidanuks selgitada kirjaniku lugemust. Eialgu kavatsesid Talvikud asuda Pärnusse, kuid tulid ilmselt kirjandusliku töö huve silmas pidades siiski Tartusse, kus ajutiselt elasid kirjanike kasutada antud Jüri Uluotsa majas Õpetaja tänav 12. (Kirjanikele ja Eesti Kirjanduse Seltsile kuulunud maja olid anastanud nõukogude võimuorganid.) 1945. aasta algusest elasid Talvikud ühes August Annisti loovutatud toas Gustav Adolphi 67. 15. mai keskpäeval saabusid sinna arreteerijad. Kuigi nende tulekut võis aimamisi karta, oli masendus suur. Mõnevõrra hämmeldunud olid vahest arreteerijadki, sest oletatava kodanliku luksuse asemel leidsid nad eest ülimalt vähenõudliku olme. “Kui vaeselt te elate!” oli üks ohvitser Betti Alveri mäletamist mööda imestanud. Pärast kaks tundi kestnud läbiotsimist viidi ära Heiti Talvik, kellelt võeti ära pass, ajutine sõjaväetunnistus, kirjavahetust ja fotosid.

Samal päeval arreteeriti professor Paul Ariste, järgmisel päeval vahistati Tallinnas August Annist. Varem ja hiljem arreteeriti 1945. aasta jooksul teisi “Veljestosse”

¹ ERAF, f. SM 130, s. 6133.

kuulunud kultuuriinimesi, nagu Boris Kabur, August Palm, Rudolf Põldmäe, Herbert Tampere, professor Peeter Tarvel ja teisi. Boris Kabur mäletab, et veljestolaste jälitamise inspireerijaks oletati Max Laossoni.² See ongi usutav. Igatahes pidi NKVD informaatore kohalikke olusid ja inimesi hästi tundma ning oma vaenulikkust arbutajate ja teiste eesti kirjanduslikku kultuuri kandnud isikute vastu väljendas Laosson mõni aasta hiljem enam kui selgelt.

Vahistatud Heiti Talvik suleti Riia ja Pälsoni (varem ja praegu Pepleri) tänavate nurgal asunud julgeolekuvanglana toiminud maja keldrikorruse kongi. Vene föderatsiooni kriminaalkoodeksi paragrahvide 58-1a ja 58-11 põhjal süüdistati teda selles, et vaenust nõukogude korra vastu läks ta kodumaa reetmise teele, astus 1942. aastal sakslaste poolt okupeeritud territooriumil viibides põrandaalusesse kodanlik-natsionalistlikku nõukogudevastasesse organisatsiooni "Vaba Eesti", võttis korduvalt osa selle salakoosolekutest, kus arutati nõukogudevastase võitluse taktika küsimusi, et taastada Eesti "iseseisvus" ja restaureerida kapitalism, esines neil koosolekuil nõukogudevastaste kõnedega ning kutsus astuma Saksa armeesse, et võidelda Nõukogude Liidu ja Punaarmee vastu. Süüdistuse teatavaks võtmist kinnitas Talvik oma allkirjaga 30. mail 1945. 1934. aastal loodud luuletsükli "Jumalate hämaras" teise osa lõpetas Heiti Talvik värssidega: "Et naeru taas taluks mu kõrvad, / kõik aated ma maha müüks / ja kogu maailma mõrvad / võtaksin oma süüks." NKVD küüsis võisid viimse piirini vaevatud inimesed võtta omaks mis tahes süütegusid. Me ei tea, missuguseid võtteid kasutati Talviku vastu peale öiste ülekuulamiseseansside. 15. mail 1945 alustati ülekuulamist kell 21.20, lõpetati öösel kell 2.40. 17. mail 1945 alustati kesköösel ja lõpetati kell 3.20. Vormiliselt näib ju kõik korrektne: protokoll iga lehe allservas on kirjutatu tõepärasuse märgiks Talviku allkiri, lõpus aga on ülekuulatatav oma allkirjaga kinnitanud, et protokoll annab tema ütlused õigesti edasi. Sõnastusstiil (äge kodanlik natsionalist, põrandaalune kodanlik-natsionalistlik organi-

satsioon jne.) on siiski kaheldamatult pärit ülekuulaja, julgeoleku vanemleitnantile Dadkovile mõistetavast leksikast.

Oma aateid Heiti Talvik sovetlikule julgeolekule kummatigi maha ei müünud, kuigi olematuid süütegusid võttis ülekuulaja juhendamisel omaks – ja liigagi. Algusest peale tunnistas Talvik oma rahvuslikku meelsust, mida väitis endasse juurdunud isa veendumuste ja kooli kasvatuse mõjul. Demokraatliku ja iseseisva Eesti pooldajaks tunnistas ta end okupatsioonivõimude poolt arreteeritunagi ega salanud, et suhtus 1940. aastal kehtestatud režimisse umbusklikult, jäädes edasist arengut ära ootavale seisukohale. Kuid sündmuste edasine areng võis teatavasti ainult teravdada vastumeelsust vägivaldselt kehtestatud võimu vastu.

17. mai ülekuulamist alustas Dadkov agressiivselt, väites, et tema andmeil on Heiti Talvik põrandaaluse kodanlik-natsionalistliku nõukogudevastase organisatsiooni liige. Saanud end rahuldanud vastuse, milles Talvik muu hulgas möönis põrandaaluse liikumise "Vaba Eesti" tekkimist 1942. aasta lõpul üliõpilasseltsi "Veljesto" baasil, päris Dadkov "Veljesto" ajaloo ja meelsuse järele, uuris, kas "Veljesto" liikmed tegid juba aastail 1940–1941 nõukogudevastast agitatsiooni. Edasi loetles Talvik uurija nõudel organisatsiooni liikmeid (kokku 27), esimeste hulgas Bernard Kangro, Eerik Laid ja Eduard Laugaste, viimaste hulgas Karl Ristikivi ja Otto Webermann. Ise ütles Talvik end osa võtnud kahest koosolekust August Annisti korteris 1943. aasta talvel ja 1944. aasta veebruaris. Esimesel koosolekul oli pikema informatsiooniga esinenud Eerik Laid, kes kõnelnud eesti kultuuri ahistamisest ja majanduse laastamisest Saksa okupatsiooni ajal ning mõeldavast passiivsest vastupanust sellele. Samas oli kõneks olnud ka võimalus Eesti iseseisvuse taastamiseks sõja lõppedes. Teine koosolek toimus ajal, kui Punaarmee arendas intensiivset pealetungi ja Saksa võimud olid välja kuulutanud üldmobilisatsiooni eesti meeste haaramiseks oma armeesse. Heiti Talvik

² Vikerkaar 1988, nr. 7, lk. 58.

Кем осужден Особ. сов. НКВД СССР
 Когда 1.11.47 ст. ст. УК 735 срок 5 лет 10 м
 Начало срока _____ конец срока _____
18.08.45: Шребер. В.И. спец. №1 НКВД СССР
22.11.47: нар. Ташкент. Ташкентская обл. /1/1/
Зелер В.И. 1948г. без числа и числа
(ИФ. УзССР ташкентской обл.)
 Опред. В/Узда ЗСР от 2. IX - 66г. признание со-
 отсудительным состава преступления. (И.Х. 667)
 X. Сюда
 зак. 1528
 Форма № 1

~~1. Фам. Тальвикен~~
~~2. Имя Хейти~~
~~3. Отч. Эггаридовна~~
~~4. Год рожд. 1904 5. Место рожд. Тарту~~
~~6. Адрес Тарту ул. Кустав Адолфера 67~~
~~7. Проф. (спец.) Музотель~~
~~8. Место работы, должн.~~
~~9. Парт. С/п 10. Нап. Эстон Гражд. СССР~~
~~12. Арестован 25.01.45 13. Характер ИЗЪЯТА~~
~~ления Уд. локя Родике 5 ИЮН 1966~~
~~14. Ст. ст. УК 58-10.158-10.5 Карточка выдана В/Уморья НКВД СССР~~
~~9 июня 1945 С.И.И.~~

Органи НКВД
 или арестная ЗССС
 или окружная
 Отдел Оператив
 №№ дел
 Сл. 5513
 Док. СП/И.В. 4755
 Сл. 6193
 Арх. 22847
 Дато 41333
 Фот. 1/31133

Дактилокарта
ИЗЪЯТА
 5 ИЮН 1966 г.

Riikliku julgeoleku operatiivkartoteegi Heiti Talviku kaart.
 ERAF

tunnistas, et osa koosolijaist, nende hulgas Paul Ariste ja ta ise, olid arvamusel, et tuleb, relv käes, koos sakslastega tõkestada Punaarmee sissetung Eesti territooriumile. Harri Moora, Peeter Tarvel, August Annist ja Rudolf Põldmäe olid aga olnud arvamusel, et rahvuslikku intelligentsi oleks mõtetu asjatult tulle saata, vaid seda tuleb säästa hilisemaks võitluseks nõukogude võimuga. Erinevad olid olnud arvamused selleski, kas ähvardava uue Nõukogude okupatsiooni eest põgeneda välismaale või jääda kodumaale, et juhtida oma rahvast põrandaaluses võitluses nõukogude võimuga.

6. juuni ülekuulamisel, mis algas kell 11 ja lõppes 16.20, võttis Talvik omaks, et alustas nõukogudevastast tegevust juba 1940. aastal. Selgitused, milles see tegevus seisnes, mõjuvad protokollis sõnastuses omajagu kummastavalt. Nimelt olevat Talvik protestiks demonstratiivselt lahkunud Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu juhatuse sekretäri kohalt. Kuid sellist organisatsiooni tegelikult veel polnudki. Talvik oli küll 1937. aastast olnud Eesti Kirjanikkude Liidu juhatuse sekretär. Kuid selle organisatsiooni tegevus lõpetati 1940. aastal. Selle asemele moodustati Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu organiseeriv toimikond August Jakobsoni juhtimisel. Kuid sinna Heiti Talvikut vaevalt et kutsuti. Edasi loeme protokollist, et Talvik sõitis maale, agiteeris seal nõukogude võimu vastu ning loobus üldse kirjutamast. Ometi on pärast "Kohtupäeva" väga loomiskasin Talvik 1941. aastaga dateerinud koguni kaks luuletust, millest usutavasti vahetult enne sakslaste sissetungi on loodud "Pagulane":

Nörkenult jäin maha metsa sõrva,
käies teed, mil nimeks Ei-tea-kuhu.
Rohukõrsi ronib mulle kõrva,
lillesemneid kannab tuul mu suhu.

Kellele mu laule veel on vaja?
Kaugelt veereb kahurite kõu.
Jahe metsatukk on nüüd mu maja
ja ta haljust ahnelt joob mu põu.

Joob ja joob ning uinudes veel tajub,
kuis mu süda linnulauluks hajub.

"Ei-tea-kuhu" tee võiks tähistada luuletaja hingehämmingut inimesohämaras, milles vahest veel ainult loodus sai kooskõlatunnet pakkuda. Sest Talvik ei olnud kindlasti neid, kes Saksa armeelt vabanemist lootsid. Oli ta juba 1934. aastal loodud luuletusikli "Dies irae" viiendas osas andnud tingimusteta eitava hinnangu saksa fašismile: "Keiser ja kristlane / uut Euroopat kord asusid looma. / Kuid preisluse pühkmeist haakristlane / iial vastset ei raja Rooma."

1946. aasta aprilli algul viidi Heiti Talvik Tartust üle Tallinna, kus ta paigutati Patarei vanglasse. Seal hakkasid Talvikuga tegelema julgeoleku nooremurija Saar ja vanemleitnant Tokarev, kes suhtusid luuletajasse heatahtlikumalt kui Tartu uurija Dadkov. Tallinnaski kinnitas Talvik, et ta oli ja on iseseisva demokraatliku Eesti pooldaja ning võttis seepärast nõukogude võimu kehtestamise vastu kui ebasoovitava. Agitatsiooni nõukogude korra vastu ja kuulumist mingisse antisovetlikku salaorganisatsiooni Talvik nüüd eitas. Koosviibimine 1943. aasta veebruaris Annisti juures toimus "Veljesto" aastapäeva märkimiseks, 1944. aastal tähistati sealsamas Annisti 45. sünnipäeva. Mõlemal puhul olid kõne all ka aktuaalsed päevaprobleemid, kuid mitte mingi nõukogudevastase salaorganisatsiooni loomine. Mingeid kohustavaid ülesandeid kellelegi ei antud, kuigi arutati ka võimalusi passiivseks vastupanuks Saksa võimude korraldustele, muu hulgas sakslaste poolt välja kuulutatud üldmobilisatsioonile. Sel puhul oli Talvik öelnud, et kuna tal pole võimalusi kõrvale hoida, läheb ta komisjoni, olles veendunud, et teda tervisliku seisundi tõttu armeeteenistuseks kõlblikuks ei tunnistata.

Teistsuguse pildi ja vahest illustreerimaks oma teesi, et Talvikust "siiramat ning süütumat hinge oli tolleaegses Tartus vaevalt leida", on kirjaniku käigust värbamiskomisjoni andnud Bernard Kangro: "Nii tuli teda kaua veenda, isegi petta, kuni ta nõustus kirjandushuvilise tohtri (Ernst Raudami) kaudu hangitud võimalusega sakslaste sundmobilisatsioonist [- - -] kõrvale jääma. Ja otse anekdoodina kõlab, kuidas ta

mobilisatsioonikomisjonis, oma arstitunnistuse sisu taipamata, protesteeris, kui teda kui tunnistuse järgi sõjaväkke kõlbmatut kästi koju tagasi minna. Talviku protesti peale peeti teda tõepoolest hullumeelseks, löödi kiiresti vastav tempel ta paberitele ja kihutati vägisi ruumist välja.”³ Keda uskuda? Varjundi võrra tahtmatut lihtsameelseks iseloomustamist on Kangro kujutuses paratamatult kaasas.

Uuriija küsimusele, miks Talvik mitmes olulises punktis eitab Tartus allakirjutatud uurimisprotokolle, vastas kirjanik ettevaatlikult vihjamisi, et tegi seda mitmesuguste muljete mõjul ja uurija suhtumise tõttu mõnedesse arreteeritutesse ning seepärast, et ei tahtnud teravdada suhteid uurijaga. Seda, millele Heiti Talvik vihjas, on oma kogemuse põhjal kirjeldanud Boris Kabur: “...vange hoiti keldris puukuurides. Uurimisosakonna ülem oli keegi Mõšin, kellest räägiti, et ta on filoloogiakandidaat. Tema käsul vange peksti, päris palju ja kõvasti. [- -] Paul Ariste, Mart Lepiku, Herbert Tampere ja enda kohta tean, et me süüdistusele alla ei kirjutanud.”⁴ Tallinnas sattus nende uurijaks Tokarev, kes tegeles ka Talvikuga. 1946. aastal said kõik vabaks, ainult Kabur vangistati hiljem uuesti.

Heiti Talviku puhul leidis Tokarev, et süüdistus isamaa reetmisest ja kuulumisest põrandaalusesse kodanlik-natsionalistlikku nõukogudevastasesse organisatsiooni ei ole leidnud kinnitust. 6. aprillil asendati varasem süüdistus uuega – paragrahv 7-35 järgi –, mis tehti kirjanikule teatavaks 8. aprillil. Talvik tunnistas end “süüdi” selles, et ta pole kunagi olnud lojaalne nõukogude korrale. 1940. aastal jättis ta koha kirjanike liidu juhatuses, sest arvas, et edaspidine töö kirjanike liidus ei ole iseseisev, vaid sõltub kõrgemal seisvate organite juhtnõõridest. Oma tutvuskonnas liikudes avaldas ta mõtteid, mis olid sisuliselt antinõukogulikud. Ta ei võtnud osa 1940. aastal vana seaduse alusel toimunud valimistest parlamenti, sest

endist korda pooldanud kandidaadid kustutati nimekirjast. 1941. aastal toimunud valimistest NSVL Ülemnõukogusse aga võttis ta osa. Endise “Veljesto” liikmena viibis ta 1943. aasta veebruaris koosviibimisel August Annisti juures, oli seal ka 1944. aasta algul, kui tähistati Annisti 45. sünnipäeva. Neil koosviibimistel olid kõneks ka päevaküsimused, sealhulgas sakslaste väljakuulutatud üldmobilisatsioon ja Eesti saatus. Peale siin öeldu “ei ole ma mingisuguseid kuritegusid toime pannud,” ütles Talvik ülekuulamise lõpul.

Heiti Talviku meelsuse uurimiseks kuulati üle ka mõningaid vabaduses viibivaid inimesi. 31. augustil 1946 oli tunnistusi andmas kirjanik Oskar Luts. Talvikeni nimekirjast kirjanikke väitis Luts mitte tundvat ega olevat sellenimelist ka kirjanike liidus. Luuletuskogusid “Palavik” ja “Kohtupäev” polnud Luts lugenud ja oletas, et nende autoriks võib olla mõni noor kirjanik. Ei ole päris võimatu oletada, et Luts andis uurijale teadlikult musta huumori laadis lihtsameelsuse-etenduse. Kes teab? Marje Pedajas selletas 6. septembril, et ei tea tagasihoidliku Talviku poliitilisi veendumusi, kuid enne nõukogude võimu kehtestamist oli ta opositsioonis nagu kõik tolleaegse korruga rahulolematud noored. 9. septembril uuriti Betti Alverilt perekonna tutvuskonda. Alveri loend headest tuttavatest kirjanike hulgas on diplomaatlikult tark: Paul Viiding, Mart Raud, Mihkel Jürna, August Sang, Friedebert Tuglas, Johannes Semper, Johannes Vares.

20. septembril 1946 koostatud uurimist lõpetavas aktis süüdistati Heiti Talvikut selles, et ta, olles nõukogude korra suhtes natsionalistlikult vaenulikult meelestatud, ilmutas Saksa okupatsiooni aastail Eestis viibides nõukogudevastaseid meeleolusid, võttis osa üliõpilasseltsi “Veljesto” endiste liikmete koosolekuist, kus arutati küsimusi Eesti iseseisvuse taastamisest ja Eesti elanike mobiliseerimisest Saksa armeesse. Nende “süütegude” eest tehti Erinõupidamisele Moskvas ettepanek määrata Talvikule karistuseks viis aastat parandusliku töö laagrit.

³ B. Kangro. Arbujad. Eesti Kirjanike Kooperatiiv, Lund, 1981, lk. 135-136.

⁴ Vikerkaar 1988, nr. 7, lk. 58.

Paberite liikumine Tallinna ja Moskva vahel võttis aega. Mälestusi vangikambrikohtumistest on jutustanud Boris Kabur ja pikemalt Ants Salum. Ent Talviku kongikaaslaseks on olnud ka oma saatust oodanud Jaan Kross, kes novellis “Vandenõu” on portreteerinud Talvikut 1946. aasta muljetele toetudes Ilmar Elkeni nime all:

“Kõhn, tõmmu, niipalju kui meie nudiks aetud peade juures otsustada võis, õige tuklane mees, umbes neljakümne aastane, aga pigem viiekümnesena tunduv. Üheksateistkümne või kahekümne kambrielaniku jaoks väga vaikne, natuke saamatu prillikandja, kes värisevate näppudega keerar pudedast mahorkast tillukestesse suitsupaberit tükkidesse lagunema kippuvad plärsid, kelle selges heledas pilgus oli midagi kummaliselt vastuvaidlematut, aga kes vaatas nii harva kellelegi otsa ja sekkus ainult nii harukorral kõnelustesse, et teda ei pandud üheksateistkümne või kahekümne kambrielaniku poolt peaaegu üldsegi tähele. Kahe või kolme ülejäänud jaoks oli Elken see imetlusväärne luuletaja, Dante-profiililine, nagu keegi oli temast kunagi kirjutanud, peaaegu prohvetioreooliga poeet, kelleks ta oma kahe õhukese luuletuskogu tiivul oli luulesõprade kitsas ja vähemalt nende eneste arvates kõrge eetikaga ja range maitsega ringis tõusnud. Ja kes istus siin – nagu mulle tundus – peaaegu et omaenese otsusel. Ta oli poolteise aasta eest Tartus kinni võetud ja tema vastu seal esimese hooaga kokkuvusserdatud süüdistus oli isegi süüdistuste tollase keskmise taseme taustal narr.”⁵

Ants Salumi esmamulje põhjal 1946. aasta aprillis visandatud vangikambriportree Heiti Talvikust on lähedane, kuid detailides ka erinev Jaan Krossi antud pildist: “Olin vast virgunud, istuli tõusnud ja märkasin, et vastasseina ääres üsna ukse lähedal istus oma kotil mees, üks jalg üle teise, käed toetatud küünarnukkidega põlvedele. Ta pahvis järelejätmatult pikavarrelist inglise piipu ja vaatas vilkalt uut ümbrust ja uusi inimesi. Seljas oli tal pruuni karusnahkse ääri-sega pikk taevasinise riidega kaetud nahkvest. Ta tõsine prillitatud nägu elavnes mõ-

nikord imelikuks naeratuseks, mis oleks võinud tunduda irvena, kui silmades poleks läigatanud midagi pehmet, sooja ja arglikku. Nii sellel esimesel päeval kui ka hiljem oli ta võrdlemisi sõnakehv ja hoidus oma vahetute naabritega kõnelusse astumast.”⁶

Erinõupidamine otsustas Heiti Talviku saatuse 1. märtsil 1947: luuletaja “kui sotsiaalselt ohtlik element saata välja Tjumeni oblastisse tähtajaga viis aastat, arvestades tähtaega alates 15. maist 1945”. Seega ei karistatud Talvikut mingite sooritatud kuritegude, vaid meelsuse salgamatult siirameelse avaldamise eest.

Oma viimase kogu nimiluuletuses “Korallid Emajões” on Betti Alver meenutanud koos abikaasaga tehtud matka Jänese sillale, kus ta ebaharilikult tugeva ilu- ja õnneelamuse ajal heitis kaelakee Emajõkke. Rännga kontrastina, kuid diskreetselt vihjamisi on samasse sulatatud Heiti Talviku saatust ja luuletaja enda kaotusvalu ning hingevaev, mis ei lahkunud temast kunagi:

Ikka meenuvad minutid,
millal
viras vikerkaar
üle vee.

Me seisime raudsel sillal.
Sinu ees oli
raudne tee.

Aeg raputas aardeid mu ette.
Sinu ees oli
raudne tee.

Raudsillal
viskasin vette
ma punakorallidest
kee.

Kõik mu aegade aarded on hallid.
Jumet
pole ka jumalatõel.

Veepõhjast
vaid punakorallid
vahel viravad
Emajõel.

⁵ Looming 1987, nr. 12, lk. 1588.

⁶ Vikerkaar 1988, nr. 7, lk. 59.

8. juunil 1947 lähetas Heiti Talvik abikaasale Samarovo alevikust kirja, mille alguslauses – “Esimene nädal vabaduses!” – võib oletada irooniat. Erikomisjoni otsus loeti kirjanikule ette 21. märtsil ning juba järgmisel päeval algas tapiteekond, mille esimest etappi on Talvik kirjeldanud värvikas mõistukõnes: “Reis läks ruttu, Sinu viimase paki sain just pool tundi enne rongi väljasõitu. Rõõmuks ta tuli paljudele, sain sealt ilusa portsu hapukapsa pudru, paar peeti, kartulaid ja leiba. Tubakast jätkus Rakvereni. Ka riidevarustus on ühelt poolt tublisti kulunud, samas aga ka põhjalikult uuenenud; minu praegune väljanägemine on enam kui kustatoomlik. Vanast varust on mul veel alles villane tšemper, kaks paari terveid aluspükse, kaks võimatuseni rebenenud lõng-särki, talve müts, kaks vana taskurätti ning üks läbipõlenud suitsupits. Pean aga kohe tunnistama, et ma kuritegeliku elemendi kõrval ja isegi nende keskel olen kohanud toredaid, häid inimesi; süüa, suitsu ja hädavajalikke riidetükke on alati jätkunud.”⁷ Teises, juba “vaba asumise” paigast Endõrist 2. juulil 1947 teele saadetud kirjas kirjeldab Talvik tööolusid, kohalikku loodust ja olmet. Pikkadel vanglatappidel kurnatud, kõhna ja paistes jalgadega Talviku määras ülemus “esialgu kõige kergemale tööle – saagima katuselaudu ja neisse vihmavee renne sisse hõõveldama”. Samas jätkab Talvik: “Kuna aga vahepeal polnud peale leiva ja soolakala palju muud saada, rikkusin liigse veejoomisega oma kõhu, kuni end juba päise päeva ajal hakkasin täis purskama. Ja nõrkus niisugune, et vaevalt jalul seisan. Töölt olen vabastatud juba 4-t päeva ja võtan kolme sorti rohtu. Süüa peaaegu midagi ei saa, raha on otsas ja liiga palju avanssi ette ära tarvitatud.” Lõpuks kirjutab luuletaja, mida ta kõige pakilisemalt vajaks: “Umb. paarsada rbl. raha. Siis hädapakikese (saata võib kuni 8 kilo), mis sisaldaks paberit, pliiatsit, nõela, lõnga, niiti, *seepi*, paari õhukesti jalanartse,

⁷ EKLA, f. 315, m. 29 : 4.

⁸ EKLA, f. 315, m. 29 : 4.

⁹ Riikliku Julgeoleku arhiivkartoteegi andmeil suri H. Talvik siiski 1948. a. (vt. Tuna 2002, nr. 1, lk. 73) – *Toim.*

tugeva *särgi*, paar riidest kotti produktide jaoks, mõni hästi kerge keedunõu, tubakat (poest saab ainult kõige kallimaid sorte), piibu ja pitsi. Ah jaa, hädasti oleks vaja küüslauku, see kinnitab hambaid ja kõhtu. Vaimuvalgusest vajaksin toda ilma kaanteta evangeeliumi ja minu isa Fausti taskuväljannet. [- -] Oh, Ši, tean, et olen Sind viimse verepiisani tühjaks imenud – kõik see oli asjata, sest mu hädad algasid alles 22. märtsil. Kuid loodan, et meil Eestis leidub veel mõni sõber, kes meid viimase häda korral piskuga aidata saab. Palun, ära hakka mind liiaks põlgama! Ja kirjuta peal!”⁸

Pärast seda kirja jätkus Talvikule elu veel kaheks nädalaks ja mõneks päevaks.⁹ Pikeema ja sageli kaudsetele andmetele toetuva ülevaate “Mina suren vee peal” Talviku viimastest eluaastatest on andnud Mart Orav ajakirjas Vikerkaar 1988, nr. 7.

Luuletuse “Tähetund” viimastes stroofides ütleb Betti Alver:

Kuid ära iial küsi kaduvikult
sa enam neid, kes läksid juhuslikult
kottpimedasse läbi leeteluha.

Oh usu, nendele on ükstapuha,
kas laevamees kord sõudis laternata
nad kaotsi meelega või kogemata.

Siiski. 1960ndail aastail algatas kirjaniike liit Heiti Talviku rehabiliteerimise. 12. juuliga 1963 on Nigol Andresen dateerinud pikema käsitluse Heiti Talviku luulest, milles on selgesti esile tõstetud Talviku loomingu väärtuslikke külgi ning protestitud kirjaniku alusetut karistamist. Kummatigi on alles 17. juunil 1966 Paul Kuusberg pöördunud Kirjanike Liidu juhatuse nimel Eesti NSV prokuröri V. Raudsalu poole taotlusega Heiti Talviku rehabiliteerimiseks. Taotlusele lisatud iseloomustus toetub ilmselt Nigol Andreseni käsitlusele:

“Heiti Talvik (1904–1947) kerkis eesti kirjanduses esile kolmekümnendail aastail. Tema loomingut iseloomustab püüe elunähtusi filosoofiliselt mõtestada. Heiti Talviku sulest on ilmunud kaks luuletuskogu: “Pallavik” (1934) ja “Kohtupäev” (1937). Kuigi tema looming ei ole mahuliselt suur sisal-

dab see paljudi väärtuslikku. Kodanliku diktatuuri lõpuaastail, kui nii mõnigi luuletaja hakkas kodanlusele meelepäraseid positiivseid värse kirjutama jäi Heiti Talvik oma pessimistlike luuletustega, milles väljendusid kodanlikus ühiskonnas valitsevad vastuolud opositsiooni ametliku ideoloogiaga. Ta astub teravalt välja fašismi vastu. Hinnatavad teened on Heiti Talviku paremail luuletustel meie luule värsikultuuri arendamisel. Heiti Talviku paremail luuletustel on püsiv koht eesti poeesias. Praegu kavandatakse tema luuleraamatu väljaandmist.

Arvestades Heiti Talviku luule väärtuslikke külgi on hädavajalik, et me temast ja tema loomingust saaksime rääkida igasuguste kitsendusteta ja et tema töid saaksime uuesti välja anda.”

25. juulil 1966 esitas prokurör Raudsalu Eesti NSV Ülemkohtu kolleegiumile üksikasjalikult motiveeritud protesti ning palus erinõupidamise otsuse tühistada. 2. septembril otsustas Eesti NSV Ülemkohtu kolleegium protesti rahuldada ning tühistas Erinõupidamise otsuse kuriteo koosseisu puudumise tõttu. Sellekohane õiend on vormistatud 21. septembril 1966. Ametliku teate Heiti Talviku rehabiliteerimise kohta võttis kirjanike liidu esindaja Kiira Rebane vastu 13. oktoobril 1966.

“Kuid ära iial küsi kaduvikult / sa enam neid, kes läksid juhuslikult / kottpimedasse läbi leeteluha.” Tõepoolest, rehabiliteerimine ei andnud Heiti Talvikut tagasi. See ei olnud lõpuks muu kui vägivaldse võimu sooritatud kuriteo ülestunnistus. Luuletaja nimi oli teda tundnud inimeste teadvuses selletagi puhas. Ent see akt päästis ikka veel umbusklikus ajas mahasalgamisest Heiti Talviku loominguga. Paul Rummo koostatud ja 1967. aastal ilmunud antoloogias “Eesti luule” on Talviku luule vääriliselt esindatud. August Sanga tehtud valikus ilmus põhiosa Talviku luulest “Väikese luuleraamatu” sarjas. Praktiliselt kogutud luuletuste mahus avaldati Talviku värsilooming 1988. aastal pealkirjaga “Luuletused”. On tõeks saanud see, mida Heiti Talvik aimas võib-olla oma viimases, enne arreteerimist 1945. aastal kirjutatud luuletuses “Fööniks”:

Ma uuena tõusin tulest,
sai tuhaks mu koltuv kest.
Ma kergem udusulest
ja tugevam terasest.

Jäid lõõska vaid pehk kind jätted:
väär-mina ning eba-maailm.
Nüüd jootmas mind Kõiksuse lätted
ja silmaks mul – Kõiksuse silm.

Ja päikesekiirtega ühte
mu ihu sulab uus.
Ta üleni läigib kui lühter
ja Elu Sõna tal suus.

Viin kõikjale valgust ja rõõmu,
mu hingusest sulab hang
ja mu südamest suuri sõõmu
joob lunastust roimar ja vang.

Karl Muru
(1927)

on filoloogiadoktor, Tartu Ülikooli kauaaegne professor, kirjanduskriitik, õpetaja ja eesti teenekaim luuleuurija. Tema põhilisim uurimisvaldkond on olnud 1920. ja 1930. aastate eesti luule. Ka on ta koostanud mitmeid luuleantoloogiaid, millest tuntuim on neljaköiteline “Sõnarinne”. Foto: Kalju Suur